

FEJEZETEK ERDÉLY TÁRSADALOM- ÉS INTÉZMÉNYTÖRTÉNETÉBŐL

The Hungarian Historical Review

■ Az 1951 és 1989 között idegen nyelven megjelenő *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* folytatójaként, a *The Hungarian Historical Review* 2012. óta jelenik meg angol nyelven ugyancsak a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének a gondozásában. A folyóirat Magyarország és a tágabb kelet-közép-európai régió történetéhez kapcsolódó írásokat közöl. A szerkesztők szándéka, hogy a magyar történetírás fontosabb eredményeit szélesebb, nemzetközi olvasóközönség számára is elérhetővé tegyék, ezáltal serkentve a tudományos párbeszédet a régió történetével kapcsolatban. Az első évben két, majd évente 4-4 kötetben megjelenő folyóirat szerkesztői nem feledkeztek meg Erdélyről sem. Évente két-három írás foglalkozott Erdély történetét érintő kérdésekkel. Már az első szám a kolozsvári kora újkori tanácsház – mint a városvezetés reprezentációs színtere – elemzésével indított, de találunk bennük az erdélyi „vallásszabadság”, egyházfegyelmelés, családi és házassági szokások, az erdélyi románság 18–19. századi reformmozgalmai vagy az erdélyi görög kereskedők történetének egyes kérdéseivel foglalkozó írásokat is. A 20. század erdélyi történései közül a Nagy-Románia létrejöttét követő nacionalizációs kísérletek Erdélyt érintő kérdéseiről, a Habsburg Monarchia szétesésének Székelyföldre gyakorolt társadalmi és kulturális hatásáról, illetve az erdélyi zsidóság deportálásának néhány vetületéről is olvashatunk írásokat az egyes tematikus számokban. A 2013-as év utolsó, *Bethlen: Erdély fejedelme* című, Bethlen Gábor 1613-as megkoronázásának 400. évfordulója emlékére szerkesztett száma volt az első olyan kötet, mely zömében Erdély történetével foglalkozó írásokat tartalmazott.

Ennek folytatása lehet a most bemutatásra kerülő, 2018. évi 4. szám, mely ezúttal teljes egészében Erdély történetével foglalkozik. Címe: *Social and Institutional Structures in Transylvania (1300-1800)*, azaz *Társadalom- és intézményszervezet Erdélyben (1300–1800)*. Szerkesztője Jakó Klára, a Történettudományi Intézet munkatársa, Erdély történetének avatott szakértője. A kötet hat tanulmányt és számos recenziót foglal magában, a tanulmányok szerzői – legalábbis a szerkesztési munkálatok ideje alatt még – valamilyen az EME Kutatóintézetének a munkatársai voltak. Amint a cím is jelzi, a tanulmányok Erdély társadalmának és intézményeinek 14–18. századi történetébe nyújtanak egy-egy betekintést.

A kötet első két írása Erdély középkori gazdaságtörténetéhez, szűkebben az adózás, adószedés témájához kapcsolódó kérdéseket tárgyal. W. Kovács András tanulmánya a középkori Magyar Királyság e keleti tartományában a nemesi birtokok jobbágyaitól szedett királyi (állami) adókat vizsgálja, arra is figyelve, hogy milyen szerep jutott az adószedés folyamatában a megyei hatóságoknak. A szakirodalomra, illetve nagyszámú kiadott és kiadatlan levéltári forrásra támaszkodva részletezi a különféle adónemek (szállásadó/*descensus*, élelemadó/*victualia*, *collecta*, kamarahaszna/*lucrum camerae*, *subsidium*, *contributio*, *taxa*) beszédésének vagy az alóluk való mentességeknek a kérdését. Tágabb teret szentel a 15. század közepétől adatolt, és minden jel szerint csak az erdélyi nemesek által az udvarba küldött követek költségeinek fedezésére szedett udvarnokpénz (*pecunias* vagy *denarios udvarnicales*) tárgyalásának. Az erdélyi megyék területére vonatkozó középkori adóösszeírások hiányában szórványos adatok alapján rekonstruálja

a megyéknek a királyi adók beszedésében kifejtett tevékenységét. Írása második fele kiváltságolt birtokok vagy birtokegyüttesek szerint csoportosítva mutatja be az adószedők eltiltására, illetve az egyes területek adómentességére vonatkozó parancsokat.

W. Kovács András tehát a témájához kapcsolódó forrásoknak a teljességre törekvő felkutatására és értelmezésére vállalkozott. Vele szemben Hegyi Géza egyetlen, sokat emlegetett, de meglátása szerint félreértelmezett oklevél adatainak újragondolása révén próbál új eredményre jutni az adózás egy partikuláris kérdésében. Azt a történetírásban széles körben elterjedt nézetet veszi revízió alá, mely szerint az egyházi (püspöki és káptalani) birtokokon élő román lakosságot az 1400-as évektől a tizedfizetés kötelezettsége is sújtotta volna. Luxemburgi Zsigmond király hol 1398-ra, hol 1425/1426-ra keltezett, töredékesen fennmaradt levele az egyetlen forrás, melyre a fenti elmélet támaszkodik. Hegyi Géza e forrás alapos diplomatikai és tartalmi vizsgálata alapján úgy gondolja, hogy a benne foglaltak tükrözhetik ugyan az 1426-as évek történéseit, viszont az elentmondásos keltezés, a korszakidegen nyelvhasználat és hangvétel, továbbá az eredeti oklevél hiánya (a legkorábbi másolata is a 18. századból való) kételyeket ébresztenek az irat hitelességével kapcsolatban. De még ha eredeti lenne is, Hegyi Géza szerint az oklevélben előforduló *decima Volahorum* kifejezés akkor sem „rendes” egyházi tizedet, hanem csupán egy királyi adót takar. Meglátása szerint tehát nem tartható a vélemény, miszerint az erdélyi egyházi földeken lakó románok hátrányosabb helyzetben lettek volna a királyi vagy nemesi birtokokon élő társaiknál. Most már csak az a kérdés, hogy a mostantól angol nyelven is olvasható írásnak sikerül-e a téma más szakértőjét is a kérdés tovább-, illetve újragondolására sarkallni. Reméljük, hogy igen!

A harmadik írás már a fejedelemség kori Erdélyre figyel. Bogdándi Zsolt Erdély központi bíraskodási szervezetét mutatja be a 16. század második felében. Az írás három nagyobb tömbre tagolódik. Az első az 1556-tól megszervezett központi – királyi, vajdai, majd fejedelmi táblának nevezett – bírói székről, a máso-

dik az előbbi feljebbviteli fórumaként működő személyes jelenlet bíróságáról, míg a harmadik a táblai elnöki tisztségről szól. A téma szakirodalmáról a szerző ironikusan állapítja meg, hogy szegényes, annak ellenére, hogy a korszak fennmaradt forrásainak nagy része olyan peres irat, amely elsősorban a jogszolgáltató intézmények működésének a feldolgozását segíthetné elő. Hangsúlyozza is, hogy a nagy számban fennmaradt országgyűlési végzések – melyek az elméleti döntésekről tájékoztatnak, de gyakorlati alkalmazásukról kevésbé – ellenére a központi bíróságok tevékenységének a feltárása csak az általuk kiadott peres iratok, illetve a korszak formuláskönyveinek vizsgálata alapján lehetséges. A tábla létrehozásáról az országgyűlési határozatoknak a fennmaradt okleveles anyaggal való összevetése például azt mutatta meg a szerző számára, hogy az intézmény létrehozására az 1556 végén tett gyors törvényi rendelkezések, a „papíron történt” felállítás ellenére a központi bírói szervezet nem jött létre azonnal, és kezdetben működése is akadozott. Az említett források alapján igyekszik tehát a szerző minél pontosabb képet adni a tábla és a személyes jelenlet bíróság személyi összetételéről, a törvénykezési szakaszok (terminusok) és a személyes jelenlet bíróság tárgyalásainak idejéről, helyszínéről és illetékességi köréről. A források alapos vizsgálata ugyanakkor a szakirodalom korábbi megállapításainak a kiigazításához is elvezette a szerzőt. Okleveles adatai módosítják Trócsányi Zsolt azon kijelentését, miszerint az erdélyi országos felsőbíróság csupán egyfórumos lett volna, és azt igazolják, hogy legalábbis az 1590-es évekig a *personalis presentia* bírósága a fejedelmi tábla feljebbviteli székeként működött. Továbbá, szintén Trócsányi korábbi feltételezésével ellentétben szerzőnk azt valószínűsíti, hogy a Partium számára 1557-ben nem állítottak fel külön táblát, hanem csupán az ottani szokásjogban jártas ítélőmestert neveztek ki erdélyi társa mellé. Újabb adatai ugyanakkor a táblai elnöki tisztség felállítására és első betöltői kapcsán tett saját korábbi kijelentéseit is átvárták. A vizsgálat végkicsengése, hogy az 1556 után kialakuló erdélyi állam központi bíraskodási intézményeinek a létrehozásakor a mintát, akárcsak a teljes ál-

lamszervezet számára, a középkori Magyar Királyság kormányzati rendje jelentette, melyet azonban a helyi viszonyokhoz igazítottak. Az írással kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy Erdély központi bíraskodási szervezetének ez az első, alapos előtanulmányokra támaszkodó összefoglalása.

A fenti munka, egyebek mellett, egy ugyancsak elhanyagolt forrástípus, a formuláskönyvek tanulmányozásának a fontosságára is figyelmeztet. A Fejér Tamás által jegyzett következő írás meg is győzi az olvasót e kijelentés igazáról. A tanulmány ugyanis azzal az öt fennmaradt 16. századi formuláskönyvvel vagy formuláskönyv-töredékkel foglalkozik, melyek a fejedelmi kancellária környezetében születtek és voltak használatban. Négyet röviden ismertet, egyet – a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött Báthory Zsigmond korabeli formuláriumot – viszont részletesen elemez. Választása vélhetően azért is esett e forrásra, mert nagyszámú megőrzött mintájával a kiterjedt kancelláriai oklevéladásnak csaknem minden területét érinti. A formulák elkészítésének a folyamata, illetve a formulákban szereplő egyedi adatok (keltezés, kiadók, személy- és helynevek) felhasználásának buktatói szempontjából is nagyon tanulságos az a nyomozás, melynek során a szerző a mintagyűjtemény azon formuláit vizsgálja, melyeknek vagy az eredetije maradt fenn, vagy másolata, illetve szövegvariánsa őrződött meg a királyi könyvekben vagy más formuláskönyvekben. Több ilyen példája igazolja, hogy amíg a formulák készítői a mintául szolgáló oklevél formulává alakítása során az eredeti oklevél minden olyan elemét megtartották, melyek alapján később teljes értékű oklevelet szerkeszthettek, addig az egyedi vonások pontos átvételére nem törekedtek, többször fiktív adatokkal helyettesítve azokat, s ezek így könnyen tévútra téríthetik az adatokat a kellő kritika nélkül átvevő kutatót. Az ezernél is több oklevélformulát megőrző kötetek elemzésével Fejér Tamás bizonyítja, hogy e források valóban az erdélyi jog-, intézmény- és társadalomtörténet alapvető forrásai közé tartoznak. Adataik részletes tájékoztatást adnak a fejedelmi kancellária 16. századi munkájáról, az oklevelek szerkesztésének a menetéről, és az ott ki-

állított oklevél- és irattípusokról is. Mint hogy e formulák gyakran elpusztult oklevelek adatainak egyedüli átmentői, történeti forrásként való hasznosításuk érdekében is jogos a szerző azon véleménye, hogy a történetkutatásnak fokozottabban kellene figyelnie az erdélyi formuláskönyveknek az utóbbi hat-hét évtizedben mellőzött vizsgálatára. Tekintve, hogy mind Fejér Tamás, mind Bogdándi Zsolt több írásában hasznosította már a szóban forgó formuláskönyvek adatait, joggal remélhetjük, hogy tevékenységükkel újra felhívják más kutatók figyelmét is e forrásokban rejlő lehetőségekre, és hozzájárulnak adataik széles körű hasznosításához.

Gálfi Emőke Gyulafehérvár város társadalmának a keresztmetszetét adja az egyházi javak 1556-os szekularizációját követő fél évszázadban. Minthogy a város jobbiztosító és más forrásai a település kora újkori többszöri pusztulása során nagyrészt megsemmisültek, ő is szétszórt levéltári adatok alapján dolgozik. Mondandóját két nagyobb részre tagolva, előbb a szekularizációt követő időszak fejleményeit tárgyalja. Bemutatja a középkori püspöki és káptalani fennhatóság alatt álló városrészek 1556 utáni egyesülésének és uralkodói székvárossá való alakulásának folyamatát s ennek a városvezetés összetételére kifejtett hatását. A várnegyed szekularizációjáról szólván több érdekes adattal alátámasztva szemlélteti azt a folyamatot, melynek során a várnegyed 1556-ig nagyrészt a klérus tagjai közül kikerülő lakosságának helyét az udvarban szolgáló nemesi réteg előkelő tagjai vették át. Ezt követően Gyulafehérvár Báthory-kori történetét ecseteli, amikor a település – a városvezetés összetételében és létszámában is meglátszó – rangemelésben részesül. Az időszak szerencsésebb forrásadottságaira támaszkodva a szerzőnek sikerül árnyaltabb képet festenie a városvezetés összetételéről, a tisztviselők választásáról, hivatalviselési idejéről és hatásköreiről. Kitér a város helyrajzáinak eddig alig érintett kérdéseire is, így a város várnegyeden kívüli részére, az ottani vásártérre és annak lakóira. Terjedelmes részben taglalja a település különféle társadalmi rétegeinek, a városkönyv 1604-es megfogalmazása szerint „a nemes és városi és darabonti rend”-eknek a kérdését. Itt is a korábbi

elemzésekből kimaradt, udvari szolgálatban álló katonarend bemutatását helyezi előtérbe. Elemzése végén megállapítja, hogy a 16. század végére a város lakossága az egy évszázaddal korábbi állapotokhoz képest majdnem megháromszorozódott, ami egyértelműen a település ország életében betöltött központi szerepének a növekedését jelzi.

Az írások sorát Fehér Andrea munkája zárja, aki elbeszélő forrásokra támaszkodva mutatja be, hogy miként jött létre egy házasság a 18. századi erdélyi nemesi környezetben, s hogy kik ügyködtek a megvalósításán. Az 1716 és 1772 között élt gróf Székely László erdélyi főnemes, könyvgyűjtő, fordító és emlékiró nemrég teljes egészében nyomtatásban megjelent önéletírásán keresztül ad betekintést az erdélyi nemesek párválasztási szokásaiba és lakodalmi rendtartásába. Emellett az erdélyi 17–18. századi emlékiratirodalom alapos ismerőjeként a Székely-kézirat alapján tett észrevételeit Apor Péter és más emlékirók munkáiból kölcsönzött részletekkel összevetve mutat rá az erdélyi házassági szokások és hagyományok jellegzetességeire. Kiemeljük, hogy a nemzetközi szakirodalomban való jártaságának köszönhetően mondandóját Európa tágabb régióinak jelenségeibe is sikerül beágyaznia. Az elemzés kitér a párválasztás, leánynézés, leánykérés, ajánlékcseré és eskütevés mozzanataira, akárcsak a pompás, többnapos, számos reprezentációs elemmel és szokással tarkított esküvő részletezésére. Az olvasó számára a leírást az emlékiratból kiemelt példák hitelesítik. Mi itt csak Székely második házasságát megelőző leánykérésének egy részletére utalunk, amely szerint a Toroczky Zsuzsannával létrejövő frigy szinte elbukott a leánykérésre felkért, nőtlen Bánffy Dénes személyén, aki a leendő vőlegény és a lány szülei közötti tárgyalások kezdetét azért odázta a végletekig, mert közben ő maga is megkedvelte a kiszemeltet. Az elemzés rámutat, hogy a 18. századi nemesi környezetben a házasság hosszú folyamatában a szűk család mellett számottevő szerephez jutottak a távolabbi rokonságnak a tagjai és a barátok is. Ifj. Székely László személyével és házasságaival kapcsolatban pedig

megállapítja, hogy Székely ebben is igyekezett a régi családok mintájára cselekedni és azonosulni az ő értékrendjükkel.

A kötet bemutatott tanulmányai Erdély mintegy fél évezredének különböző szakaszaiba kalauzolják az olvasót. Szerzőik választott témájuk forrásainak, illetve szakirodalmának a beható ismeretében fogalmazzák meg észrevételeiket. Az írások többsége magyar nyelven már megjelent munkákra támaszkodnak, esetleg több írásnak az eredményeit tömörítik. Legtöbbjük esetében kitapintható az igyekezet a mondandónak a nemzetközi szakirodalomba való beágyazásra is. Örvendetes, hogy az erdélyi intézmény- és társadalomtörténet olyan kérdésköreit vizsgálják, melyek évtizedek óta kiszorultak a történeti kutatás látószögéből. Az írások angol nyelvű közzétételével azonban nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi kutatás útjai is megnyílhatnak előttük. A szerkesztő körültekintő munkáját dicséri, hogy az erdélyi történeti valóságban kevésbé jártas idegen nyelvű olvasókra való tekintettel több kifejezés, személy- vagy helynév esetében a megértést jegyzetekben feltüntetett magyarázatok segítik. Kiemelendő továbbá a fordítók munkája, akik – habár érezhetően megszenvedték a sokszor csak az erdélyi realitásokra jellemző tisztségek nevének az angolra való átültetését – szabatos, az akadémiai környezet megkövetelte formába öntötték a mondanivalót.

A kötet írásait áttanulmányozva azt gondoljuk, hogy a folyóirat szerkesztői jól döntöttek, amikor lehetőséget adtak az EME Kutatóintézete munkatársai számára írásaiknak a folyóirat hasábjain való közzétételére. Ezzel ugyanis nemcsak az itt folyó történeti kutatások népszerűsítése, hanem az egész erdélyi történetkutatás jobb megismertetésének irányába tettek fontos lépéseket. Továbbá az írások minősége azt is igazolja, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének létrehozását megálmódó és elindításában fontos szerepet vállaló Jakó Zsigmondnak és Tonk Sándornak is beérett azon igyekezete, hogy felkészült kutatókat állítsanak az erdélyi történetkutatás szolgálatába.

Pakó László